

K OTÁZCE VLIVU ŘEČTINY NA CÍRKEVNĚSLOVANSKÉ PAMÁTKY S LATINSKOU

PŘEDLOHOU

Ilona Pěclerová, Praha

Všeobecně se uznává, že hluboká a dokonalá znalost řečtiny prvních překladatelů rozhodně ovlivnila původní podobu a utváření prvního slovanského literárního jazyka - staroslověnštiny, ač syntax prvních překladů byla v poměru k řecké předloze značně samostatná. Přesto však se postupně různé syntaktické a stylistické grécismy staly trvalou součástí staroslověnštiny a v pozdějších fázích vývoje stsl. a cal. písemnictví dochází k mechanickému příklonu k originálu a k otrockému napodobování řeckých konstrukcí. Tohoto jevu nezůstala ušetřena ani tvorba původní. Na druhé straně však "teprve pozdější památky" - jak správně vystihl J. Bauer^{1/} - "svým kolísáním v užívání různých jazykových prostředků dávají alespoň částečně tušit, jaký mohl být asi vztah knižního jazyka k mluvenému podkladu staroslověnštiny." H. Birnbaum^{2/} mluví o povrchové struktuře (surface structure) stsl. syntaxe jako o smíšeném typu, tedy vlastně o syntaxi řeckostaroslověnské a poukazuje na obtížnost dobrat se beze zbytku toho, co bylo v staroslověnské syntaxi původní a co řecké.

Je otázka, jak se tento řecký vliv, ať už přímý či zprostředkovaný, jehož výsledkem byl ustálený knižní styl stsl. jazyka, projevil v památkách s latinskou předlohou. Lze obecně přijmout např. tvrzení H. Birnbauma,^{3/} že tzv. grécismy v Kijevských listech, jejichž předloha je latinská, nejsou vlastně grécismy v pravém slova smyslu, ale jsou to jevy, které patří k vlastnostem stsl. syntaxe, i když připustíme, že by tu nešlo o grécismy mechanické, cizí stsl. jazykové struktuře, ale o grécismy, které byly pouze aktivizujícím elementem působícím ve shodě se slovanskými tendencemi?

Na základě syntaktického rozboru tří památek - Besedě Ťehoře Velikého (dále Bes), Pseudoevangelia Nikodémova (dále Nicod) a II. legendy svatovavclavské - NikoŤského, (dále VencNik) - jsem se pokusila zjistit některé rysy všem památkám společné. Jak mnoho záleží na stáří památky, eventuálních pozdějších opisech, bych dokumentovala alespoň dvěma příklady z Nicod. Nejstarší rukopis tohoto pseudoevangelia je rukopis Novgorodský (dále Novg) ruské provenience ze XIV.stol., srbský rukopis vydán StoŤanovičem^{4/} je o sto let mladší. Vedle latinské tzv. delší redakce, kterou máme v těchto dvou rukopisech zachovanou, existuje ještě

tzv. kratší redakce podle řeckého originálu, jejíž slovanský překlad se nám dochoval např. v homilii Mišanovičev^{5/} ze XIII. stol. Ukázka je z kapitoly XIX, které už není obsažena v řecké redakci, poněvadž tato končí kapitolou XVI.^{6/}

Latinský text ut transmitteret tibi angelum suum, ut daret tibi oleum de arbore misericordiae ut perungeres corpus meum, cum essem infirmus překládá Novg 259 b 13 sq i poslet tobě angel svoi, da daet tobě masla ot dreva milovan ja, da by pomazal těla moego, egda běch nemošten " - doslovně podle latinského textu. U Stojanoviče 109,10 sq totéž místo zní takto: da pošlet aggela svojego dati mně maslo ot dřeva milovanija chošeštu mi porazati tělo moje, jegda nemoštnu mi suštu - zde již vidíme jasně vliv ustálené formy církevně-slovanského jazyka ovlivněného řečtinou. Příznačné pro srbský text, jak již vidíme i z této ukázky, je nahrazování indikativních vět s da, pomocí nichž Novg překládá lat. vedlejší věty s finálním ut, účelovým infinitivem, např. jegdaže te poslach k vratom raju da prosiši u g(o)s(pod)a ut deprecaris deum Nicod 19, Novg 259 b 11, prositi Stojanovič 109,8. Jsou případy, že mladší text se shoduje s textem řeckým. Např. quem vultis ut dimittam vobis? Nicod 9, Novg 252 a 29 překládá doslovně kogo chošete da ot()puskaju vam? zatím co Stojanovič 97,7 kogo chošete puštu vam (řec. text τινα σκεπηθησθε εμε). Nutno poznamenat, že Nicod, hlavně pak Novg, se ze všech tří zkoumaných památek nejvíce přidržuje latinského textu. Latinská předloha je poměrně jednoduchá a nejsou zde až na malé výjimky komplikované souvětí, které by činila překladateli velké obtíže. Ne snadnější úloha po této stránce už připadla překladateli Beséd, který na mnohých místech těžko pronikal do homiletické latiny Řehoře Velikého, jež ve snaze oprostít se co nejvíce od antické tradice se stává někdy těžko srozumitelnou.^{7/} Totéž, ba ještě v hojnější míře, platí o předloze II. legendy svatováclavské. V tomto posledním případě lze někdy stěží mluvit o jakémkoliv syntaktické struktuře věty, nýbrž spíše o pouhém velmi volném seskupení slov a obrát.^{8/}

Přesto však můžeme v těchto památkách sledovat dvě tendence vzájemně se prolínající: a) na jedné straně je to snaha o sdekvatní mnohdy doslovný překlad podle latiny, b) na druhé straně tu nemalou roli hraje povědomí ustálené normy církevněslovanského jazyka - jakési církevněslovanské koiné, jejíž součástí byly nejrůznější syntaktické a stylistické grécismy.

Vezměme např. velmi častou latinskou konstrukci ablativu absolutního

ho, která přesně odpovídá řecké konstrukci genitivu absolutního. V Nicod se tato konstrukce překládá jako v jiných památkách dativem absolutním, v Bes - vedle jednoho vzácného případu užití gen. absol. (a to ještě samostatně) skon čvajujušta se d ne pir večerę jest in fine dies convivium cena est Bes 24,156a 6 - se překládá také většinou dat.

absol., a to někdy i proti latinskému a řeckému textu (např. 13,1 anno quinto decimo imperii Tiberii Caesaris ^{δεν ετην δεκαπενταετηριου του} ^{ηγεμονιουc T.Καίσαρος} překládá se v Bes 98b 17 vladuštju lét.) . ei . Ti-
verijevi, zatimco Zogr Mar As Sav Ostr ^{9/} čtjou v petoje že na desete lét
vладыč stva Tiver je kesarě), ale v mnohých případech také lokálem absolutním - patrně ve snaze přiblížit se co nejvíce latinské předloze. Ve VencNik vedle dativu a lokálu absolutního se tu setkáváme se zcela výjimečným, v jiné památce prozatím neobjeveným instrumentálem absolutním v tomto významu, např. je iže carstvujuštem s častnoe pamti pres-
větlym carem eipěchom(!), frat skim i puskim ... cui iam regnante
felicia memoriae praeclarissimo rege ... Heinricho, VencNik 2,2 sq, nebo
sam... sice že i jediněm bogom věduštim i tēm otrokom, nalijanem so-
sudom vina i taino položenom, usmotriv vremę podobno, slaše po cer kvar
klirikom sicque diotae, conscio solum clientulo, infu um, secretiusque
repcsitum, considerata opportunitate, inter clericos... distribuit Venc-
Nik 8,62 sq. Tato konstrukce se pak dále, i když velmi zřídka - stejně
jako gen. absol. - objevuje v textech staročeských a staropolských.^{10/}
Byly by to tedy zatím nejstarší doklady užití této konstrukce, i když
není vyloučeno, že by se podrobným zkoumáním všech českocírkevněslovans-
kých památek mohly najít ještě jiné doklady.

Při bližším zkoumání daných textů bylo třeba rozdělit text na dvě části a) vlastní text, b) text biblických citátů, kterých je, hlavně v Bes, velké množství. Je třeba dodat, že Řehoř Veliký citoval, jak bylo běžné zvykem, z paměti a jak jsem zjistila, na mnohých místech se rozcházejí se čtením Vulgáty (dále Vg), např. Mt 7,23 cituje dvakrát 1) sně-
ně s Vulgátou discedite a me, qui operamini iniquitatem Bes 29,191 a 20, 2) discedite a me omnes operarii ... Bes 40,316 a 21 sq, stsl.překlad zní v obou případech stejně otiděte ot () mene dělajuštim bezakonije shodně s řeckým zněním citátu: ἀποχωρήσατε ἀπὸ ἐμοῦ οἱ ἔργοντες τὴν ἀνομίαν. Celkem zjišťujeme, že většina biblických citátů je doslovným překladem latinského originálu, přesto se ale vyskytují případy, a není jich málo, kde tomu tak není. Tyto biblické citáty lze rozdělit zhruba do tří skupin:

a) Citáty shodné s řečtinou a nejstaršími překlady evangeliárními a žaltárními např.: put stvoriti (!) v šed' šemu na zapad ^{10/}

iter facite ei qui ascendit super occasum Bes 17,115 b 20sq, stejně Sin Pog Bon Lob Par, nebo prišádyvi s n(e)b(e)se nadě všemi jest qui autem de caelo venit super omnes est (Vg qui desursum venit) J 3,31 Bes 6,34 a 13, grědy s vyše Mar As.

b) Druhou skupinu tvoří biblické citáty shodné s řeckým originálem, nejstarší stal. překlady však překládají jinak: jeteri sde stojastichb sunt quidam de hic stantibus (Vg sunt aliqui hic stantes) 19,27 Bes 32,221 a 22, Zogr a Mar štou otě stojastichb sde. Další případ je názornou ukázkou, jak po stránce lexicální byly biblické citáty hojně obměňovány, kdežto syntakticky nikoliv: bedut krivava v ispravljenije i žestokaja vė puti ravny et erunt plana in directe et aspera in vias planas L3,5 Bes 20,103 a 5 sq, zatímco Zogr překládá bedut str p - pravav i ostriě v pgti glad ky - dochází zde ke zvláštní situaci: v Bes je místo přeloženo podle řečtiny, Zogr odpovídá latinskému textu; leckdy dochází ke kontaminaci řecké a lat. konstrukce, zvláště v případě lat. vedl. vět - nejčastěji časových - a ptc. konstrukcí řeckých: se sut slovesa jaže g(l)agolal jsem k var jevda jašte svi s vami cum adhuc essem vobiscum L 24, Bes 24,151b 5, Zogr ěšte živ svi; podobné užití egde (že) - ptc., dokonce v nepřímém pádě - v našem případě dat. absol. se vyskytuje i v částech nebiblických: janjaže živ štam d lgo v tom že žitiji cum essent diutius in eadem conversatione Bes 32, 299 b 16 sq.

c) Třetí skupinu tvoří citáty, které se ryzcházejí jak s latinským i řeckým originálem tak i s nejstaršími stal. překlady: kto jest ubo svi ot(č) dajeti grěchy quis est hic qui est et peccata dimittit L 7,49 Bes 33,227 a 8, jako i grěchy ot puštaet Mar.

Jak už je z těchto uvedených ukázek patrné, nejvíce se liší stal. překlady biblických citátů od své lat. předlohy ve frekvenci užívání vět vztazných. Besedy i Nicod (v obou říkpech) dávají přednost konstrukcím participiálními a to někdy i proti čtení nejstarších stal. překladů, zcela ve snodě s originálem řeckým. R.Večerka^{11/} poukázal na nejednotnost překladatelské techniky v otázce řeckých participiálních konstrukcí s častou velkou rozkolísaností i v památkách období velkomoravského. Ptc. konstrukce však převládají nad větami vztaznými. Tato tendence je i v našich textech, a to jak v biblických citátech tak i ve vlastním textu, např. svi ot(č) boga d lvo tč toť bžš qui ex Deo est J8,47 Bes

18, 85a 19, zatímco Zogr má ize est ot boga; ili kto jest idyi vel quis est qui vadit Bes 32,215 b 12sq. Zvláště pak ptc. sloveaa byti syi, pomocí kterého se zpravidla překládají řecké členové konstrukce, např. člen + adverbium, člen s předložkovým pádem aj., se vyskytuje velmi často v přímých i nepřímých pádech, a to nejen v platnosti substantivní, ale i atributivní: suštei že uže v bl(a)gožitií gl(ago)le)t kojeju druž boju chotet přéiti k suštim v mukach qui verc in beatitudinis sorte suscepti sunt, quo pacto dicitur quia transire ad eos qui in inferno cruciantur volunt Bes 40,319 b 21sq.

Stejně tak se hojně užívá participii po podmátovém ize, kterým se obyčejně překládá řecký člen + ptc.; tato vazba se však už velmi zřídka stala knižním prostředkem, kterého se užívalo i tehdy, když nešlo o překlady z řečtiny. Užívání této vazby v našich památkách je jen potvrzením už naprosto vžitě konstrukce, např. ize jegda v obrazé b(o)žii, syi i ne udochvštenije pomyslil jest byti se rov n b(o)govi 8c 8v ... qui cum in forma Dei esset Ph 2,6 Bes 25,162a 15'sq; ize v zracé b(o)žii syi Christ Slepš Mak Šiš.

V památkách nalézáme i mechanické grécismy, např. ne taiti podobaet i vidénie ego proročestvie eže o Pavlé presbyteri i o domu ego, eže esm v z'bnuv přeže tako povédav() nec celari oportet visionem propheticam, scilicet de Paulo presbytero deque eius domo, quam ipse expergefactus prius sic narrait, omnibus dicens VencNik 9,2 sq.

Na závěr tohoto stručného sdělení bych chtěla poznamenat, že toto jsou jen některé dílčí problémy, na které jsem při zkoumání těchto památek narazila. Jsou tu např. otázky perifrastických konstrukcí slovesných (kopula + ptc.), spojení ježe s inf., předložkovými vazbami a participii, užití inf. vazeb po spojkách da, jegda, jegdaže, které by si zasloužily ještě zvláštní studii.

Někdy zde působila aktivní znalost řečtiny překladaatelů a na konci to byl ovak vyjadrovat se v určité syntaktické a stylistické rovině, se neodvažují zatím rozhodnout. Domnívám se však, že právě tyto památky, de se střetávají vlivy řecké s latinskými, nás mohou poučit i o některých jevech, které byly obecné na Balkáně při formování ostatních balkánských jazyků.

Už teď je nezvratným faktem, že v těchto památkách s latinskou předlonou se setkáváme jak s mechanickými grécismy, i když v míře velmi omezené, tak s grécismy, které byly aktivizujícími elementem působícím ve shodě se slovanskými tendencemi. Velkou rolí tu hraly jazykové znalosti překladaatele, jeho stylistická obratnost a v neposlední míře i stupeň obtížnosti latinské předlohy.

P o z n á m k y

- 1) J. Bauer, Vliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovan-
ských jazyků. Sa. přehledně pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Mosk-
vě, Praha 1958, 79-80.
- 2) H. Birnbaum, Общеславянское наследие и иноязычные образцы в струк-
турных равнозначностях старосл. предложения American Contributions to
the Sixth International Congress of Slavists, Prague, 1968, August
7-13 preprint s. 34.
- 3) H. Birnbaum, Zur Anasordering der syntaktischen Größismen, Scandosla-
vica (1958) 243-244.
- 4) L. Stojanović, Неколико рукописа из Вечке царске библиотеке, Глас-
ник српскога ученог друштва, књига 83, Београд 1835, 89 -120.
- 5) R. Aitzetmüller, Mihanović Homiliar, Graz 1957.
- 6) Kapitoly cituje podle edice C. Tischendorfa, Evangelia apocrypha²,
Lipsiae 1876.
- 7) Viz zhodnocení Řehořovy latiny u D. Norberga, In registrum Gregorii
Magni studia critica I-II, Uppsala, 1937-39.
- 8) L. Matějka, On Translating from Latin into Church Slavonic, American
Contributions to the Sixth International Congress of Slavists, Pra-
gue 1968, August 7-13, preprint s. 22.
- 9) Zkratky cituji podle akademického Slovníku jazyka staroslověnského -
Lexicon linguae paleoslovenicae I, Prague 1966, LXXI - LXXVI.
- 10) J. Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého IV, Praha 1929, 421.
- 11) R. Večerka, Ke konkurenci vztažných vět a participií ve staroslověn-
štině SPFFBU, X(1961) 35-45.

ON THE INFLUENCE OF GREEK UPON CHURCH SLAVONIC

MONUMENTS BASED ON LATIN ORIGINALS

It is generally accepted that the original form and standardisation of the first Slavonic written language - Old Church Slavonic (OCS) - was considerably influenced by good and, possibly, native knowledge of Greek, although the syntax of the first translations was - in comparison with Greek models - relatively independent. It was only the later phases of CS literature that brought mechanical adherence to the original and stiff imitations of Greek constructions.

It is problematic how this Greek influence, the result of which was a standard literary style of the language, encroached upon the monuments with Latin models. We should keep in mind that a great part here was played by the language knowledge of the translator, his stylistic skill and - last but not least - the degree of difficulty of the Latin model.

Two tendencies can be traced by means of a syntactical analysis of the following three monuments: The Sermons (Besédy) of Gregory the Great (Bes), Pseudogospel of Nicodemus (Nicod), The Second CS Life of St. Wenceslas (VencNik). On one hand, it is the effort to translate adequately, almost word by word, the Latin original; on the other hand, an important part is played by the familiar knowledge of standard norms of CS the permanent characteristic of which were various syntactical and stylistic Grecisms penetrating, besides into original creations as well. These two tendencies are mutually intertwined (e.g. ablative absolute in Nicod is commonly translated by means of dative absolute, in Bes, besides one rare example of genitive absolute, this construction is translated either by means of dative absolute or local absolute, while in VencNik we come across a special use of instrumental absolute in this meaning). We find here the construction $\text{сѣмь} \text{сѣмь}$ with inf., conjunctions а , и , иже with inf., participles are used very often after the subject (imitation of Greek article + participle), the same as participle in the place of Greek article. Participles are common both in the text and in biblical quotations where the monuments keep to Greek, whereas in Latin originals we find relative sentences. Etc.

It cannot be univocally decided to what extent it was the active knowledge of Greek of the translators that made itself felt here and to what extent it was only the habitual usage on certain syntactical

and stylistic level.

The fact is that in these monuments with Latin models we can meet both with mechanical Grecisms and Grecisms which were an active element corresponding with Slavonic tendencies.